

A „NOPCSA FERENC ÉS ALBÁNIA” CÍMŰ KONFERENCIA NÉPRAJZI ELŐADÁSAIBÓL

Báró Nopcsa Ferenc és az albán néprajz

A rendelkezésemre álló 20 percben igen nehéz báró NOPCSA FERENC etnográfiai kutatásairól megfelelő képet nyújtanom. NOPCSA az albán népi kultúra egyes jelenségeit nem csak leírta, hanem széles geográfiai és mély történeti perspektívába is helyezte. Tanulmányai, könyvei az etnográfia elméletét is érintik. Mindaz, amit most elmondok róla, egy 50–70 oldalas tanulmány rövid összefoglalása.

Először elméleti felfogásáról szólok, amelyet kifejez Albániáról írt könyvének mottója: *Die fremden Eroberer kommen und gehen*. Ezek a német költő, SCHILLER szavai (*Braut von Messina*). NOPCSA FERENC ezzel azt mondta, hogy népek eltűnnek, beolvadnak, elvándorolnak, de a kultúra megmarad, túléli a népeket. A kultúrjelenségek eltűnt népekre, hagyományaik nyomára figyelmeztetnek.

NOPCSA szerint minden használati tárgy többé vagy kevésbé célszerű objektum, amely magában hordozza a sajátosságait. Ott, ahol egy *ethnographical trait* meggyökeresedett, hosszú időn át állandósult, a történetileg (időben) egymást követően megszerzett *culture traitek* idővel egymás mellett fordulnak elő. Figyelemmel kell kísérni ezért az objektumok geográfiai elterjedését, de tudnunk kell minden egyes objektum történeti múltját is. Az eredetre csak ezek után tudunk következtetni. NOPCSA szerint ez a módszer ugyanaz, mint amit az állatok és növények eredetének vizsgálatánál teszünk. Amikor a *culture traitek* geográfiai elterjedését hangsúlyozta, lényegében ROBERT H. LOWIE korábbi megállapításait fogalmazta újra. Az amerikai etnográfus ezeket írta: „When we do not know the distribution of a phenomenon, we know nothing that is theoretically significant.” NOPCSA FERENC módszertani törekvéseiben benne volt a kartografikus feldolgozások lényege is. Ő maga térképeket készített a balkáni ekeformák, kőkunyhók, szeke-
rek, jármók, cséplőszközök és mások elterjedtségéről. Azonban azt is mondta, hogy egyetlen tárgy földrajzi elterjedéséből hiba lenne különösebb következtetést levonni.

Ilyen elméleti szemlélettel készítette el az albán népi kultúráról írt könyvét, amelyben számtalanszor bizonyította azt a szellemes állítását, hogy „a legegyszerűbb tárgyak a legérdekesebbek”. NOPCSA elemzése során az albán népi kultúrában mediterrán, trák–illír–kelta, közép-európai, római, romance (neolatin) és szláv *traitek*et és *complexeket* különböztetett meg.

Lássunk elemzéseiből néhányat, amelyeket igyekszem az újabb kutatások eredményeivel kiegészíteni. Bizonyos tekintetben rokonok azok a tárgyak, amelyek illír–kelta eredete viszonylag biztosan kimutatható. Ilyenek az egyszerű tűzhelyek és azok különböző tartozékai, mint a *buzm* néven ismert kő, amely alatt gonosz szellemek húzódnak meg. Ide sorolható a *tűzikutya*. Illír–kelta eredetű több viseletdarab, így a *fustan* néven ismert szoknyaféle is, amelynek több európai változata van, mint például a skót *kilt*. Az illír–kelta elemek természetesen átlépik az albán nyelvhatárt; ezek közé tartozik a széles bőrv, amelyet a férfiak viselnek. A Balkánon a szlávok megjelenése előtt volt használatos, de pontosabban meg kellene állapítani, hogy a trákok vagy az illírek voltak-e első használói. Ez a széles bőrv a Balkánról áterjedt a Kárpátok területére, s Galíciában használják a huculok (egy lengyel etnikai csoport), *tűsző* néven pedig ismert az

erdélyi magyaroknál is. Úgy tűnik, hogy eredetileg a pásztorok viseletéhez tartozott, amit a bolgár megfigyelések is alátámasztanak. Elterjesztésében talán része volt az oszmán-törököknek is.

Elég bonyolult mindaz, amit NOPCSA FERENC az albán ekékről írt. Mielőtt erre a problémára térnék, meg kell említenem, hogy NOPCSA a Zeitschrift für Ethnologie-ban (1919) írt egy tanulmányt az ekék fejlődéstörténetéről. Ebben az ekéket két ősi formából származtatta: az egyik a boteke (*Stabpflug*), a másik a horogeke (*Hakenpflug*). A boteke ősi formája Ó-Egyiptomból ismeretes, a horogeke pedig az etruszkok, a rómaiak ekéje volt. A legrégebb albán eketípus – NOPCSA szerint – a hajlított gerendelyű eke, amelynél az eketalpat és az ekeszarvat egyetlen darab fából készítik. Ez kétségtávolan antik örökség az albán mezőgazdaságban. Egyébként NOPCSA a Balkánon négy eketípust különböztetett meg. Ezeknek csak az egyik típusát említem meg, amelyet ő maga szaloniki ekének nevezett, mivel csak Szaloniki városától északra ismerik. Korábban erről az ekéről az volt a véleménye, hogy a szír ekékkel van kapcsolatban s a kereszties hadjáratok idején terjedt el a Balkánon. Később ezt a véleményét gyökeresen megváltoztatta s a következőket mondta. Szalonikiben nagyon sok üldözött zsidó telepedett le. Ezek főleg Spanyolországból jöttek s magukkal hozták ezt az eketípust, amely egy variációja a hajlított gerendelyű ekéknek. A későbbi ekeutatók (a bolgár HRISZTO VAKARELSZKI, a lengyel JOSEPH OBREBSKI) szerint a *plough of Saloniki* az antik kultúrák maradványa, s a római kolonizáció idején került a Balkánra. NOPCSA szerint a *plough of Saloniki* transzgressziót idézett elő a Balkán mezőgazdaságában. Hangsúlyoznom kell, hogy NOPCSA a modern ekeutatók megalapítója volt. Sajnálatos azonban, hogy a Glasnik Geografskog Društva folyóiratban (Beograd, 1922) megjelent tanulmányát (*On the Primitive Wooden Ploughs of the Balkan Peninsula*) az ekék eredetével foglalkozó kutatók nem vették figyelembe.

NOPCSA sokat foglalkozott a cséplőeszközökkel. A cséplőszán (*tribulum, dikan* stb.) albán használatáról nem tudott, csak Dobrudzásból és Bulgáriából említette. Helyette a hajlított cséplőbotot használják, amely Közép-Itáliából került át Albániába, s végső soron római eredetű. GEORGES HENRI LUQUET és PAUL RIVET terjedelmes tanulmányából kiderül, hogy a cséplőszánt a Balkán nyugati részén is használták s korábban nem volt ismeretlen Albániában sem. NOPCSA csak igen röviden említette az állatokkal való nyomtatást, ellenben részletesebben szólt a *trine* néven ismert cséplőeszközzel, amely lábakra helyezett sövényfonadék. Erre teszik a kukorica-csőveket s bottal verik le róluk a szemet. A *trine* különböző variánsai Portugáliától a Kaukázusig ismertek, használják a Kárpátokban a románok és a magyarok. Nyilvánvaló, hogy ez a cséplőeszköz a kukoricatermesztés elterjedésével függ össze.

NOPCSA az ősi mediterrán kultúrák emlékének tartotta a Balkánon ismert kerek, kupolatetős kunyhókat. A geológus szemével vette észre, hogy ahol szabálytalanul hasad a kőzet, ott kerek, ahol szabályosan hasad, szögletes kunyhót épít a pásztor. Ilyen finom ökológiai megfigyelésekben bővelkednek NOPCSA munkái. Elmondta, hogy Albániában a magas hegységekben az erdős, déli lejtőkön télen-nyáron lakottak a pásztorokunyhók, mert napot kapnak. Nem úgy, mint az árnyékos, szűk völgyekben. A napos, erdős lejtőkön téli takarmánynak lombot gyűjtenek a pásztorok, ezzel a völgyekbe való nehéz jászáglehajtást elkerülik. A magas hegységekben az építkezéshez szükséges fa beszerzése, különösen a szállítása nehézségekbe ütközik, s ezért a pásztorokunyhókhoz hozott faanyag elrablását szigorú, hagyományos törvények büntetik.

Mindezek csak kiragadott példák NOPCSA FERENC Albániáról írt munkájából. Illusztrálni kívántam velük az albán népi kultúra különböző rétegeit, amelyeket évezredek óta összekapcsol az albán nyelv.

Hasonlóan gazdagok néprajzi eredményekben NOPCSA FERENC más munkái is. *Das katholische Nordalbanien* (1907) és *Aus Šala und Klementi* (1910) című munkái útbeszámolók, a néprajz kiemelkedő útleírásai közé tartoznak. Bátran állíthatók ERLAND NORDENSKIÖLD útleírásai mellé. A svéd etnográfus Dél-Amerika indiánjai között kutatott. Csupán néhány megfigyelést emelhetek ki a két munkából, részletesen is a vérbosszú szokásáról, amely azonban nem vonatkozik az asszonyokra. El lehet kerülni a vérbosszút bocsánatkéréssel, vérdíj lefizetésével, de ellene véd a *kullë* (*kulla*), a toronszerű épület is. Az albán társadalomban azonban a vérbosszúnál is jelentősebb a vendégszeretet, elterjedt a testvérré fogadás szokása. A szertartás abból áll, hogy egymás véreből megizlelnék egy-egy cseppcsekét. Mindkét szokás preindoeurópai–indoeurópai s nem valószínű, hogy ezeket az albánok a szlávoktól vették át.

NOPCSA nem sokat írt az albán ételekről, inkább az étkezés szokásai érdekelték. Úgy tűnik, hogy minden ételt jó étvágygal fogyasztott el, amit az albán parasztok elébe tettek. Feltűnő részletességgel írt egy *kelkazë* (*Aruncus silvester*) nevű gyökérről, amelyet az albánok kenyér helyett fogyasztanak. Az egyik családnál a következő étellekkel vendégelték meg: sajt, sült máj, pálinka, húslevesbe főzött kukoricaliszt, főzött fiatal kecske, sűrűre főzött tej sóval ízesítve, joghurt és végül vörös bor. Ez volt az ebéd. *Aus Šala und Klementi* című kötetében NOPCSA mint kitűnő folklorista is bemutatkozott. Több mondát közölt a földbe rejtett kincsekről, a mitológus alakokról (*orë, kulshedër, dragua* stb.), foglalkozott a Polüphemosz-mondával, amelyről nagyobb tanulmányt is szeretett volna publikálni. Közölt NOPCSA egy napjainkig rejtélyes szokást is. Észrevette, hogy a hegyekben gyakran látni a faágak közé elhelyezett köveket. Egyik magyarázat szerint ezeken a helyeken az elhunytak lelkei vándorlásuk során nyugóhelyet találnak.

JOHANNES HUBSCHMID néhány évvel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a pásztorok terelőszavai között vannak olyanok, amelyek preindoeurópai eredetűek (Balkán-félsziget, Kaukázus, Alpések). Erről a pásztor-terminológiáról már NOPCSA is írt, de közlése elkerülte a nyelvészek figyelmét.

NOPCSA részletesen foglalkozott az albán jogszokásokkal, amelyek az élet számtalan területét érintik (nők helyzete, nagycsalád, vérbosszú stb.). Valószínű, hogy a jogszokások egy jelentékeny része az albánok őstörténetében gyökerezik. Ezt NOPCSA nem is tagadta. De valószínűsíthető az a véleménye is, hogy a jogszokásokat kb. a 12. században a DUKAGJINI család valamelyik tagja longobárd–itáliai minta után foglalta össze. Természetesen később szláv és török hatások is alakították a jogi hagyományokat. A jogszokásokkal kapcsolatban emlitem meg, hogy többször foglalkozott NOPCSA a törzrendszerrel, s ennek tanulmányozásához fontosnak tartotta a család-fák összeállítását.

Feltétlenül ki kell emelnünk NOPCSA FERENCnek a hely- és családnevekkel foglalkozó tanulmányait. Az egyikben azt írta, hogy 2000 albán helynevet gyűjtött össze. Ezeknek a neveknek a legősibb rétege trák eredetű. A magyar helynév- és személynévvizsgálatok igen magas szinten állnak. Sajnálatos azonban, hogy a magyar szakemberek eddig nem vettek tudomást NOPCSA idevágó kutatásairól.

Csupán megemlítem, hogy igen lényegesek NOPCSA archeológiai és fizikai antropológiai kutatásai is. Ezek részletezése azonban már nem fér bele egy 20 perces előadás keretébe.

Összefoglalásul azt mondhatom, hogy NOPCSA FERENC szerint az albánok trák eredetűek. Európába való bevándorlásuk már Kr. e. 2000 évvel megtörtént. Ennek több etnográfiai, nyelvészeti és más bizonyítéka van. Az illír etnikai és etnográfiai komplexum az albánoknál későbbi. Természetesen az albánok is szoros kapcsolatban voltak a rómaiakkal, s később más népekkel is.

Nem ennek a konferenciának a feladata, hogy megoldjuk az albánok eredetének kérdését, választ adjunk azoknak, akik az illír kapcsolatokat hangsúlyozzák. Mi csak zászlót hajtunk NOPCSA FERENC előtt, aki nem csak kutatta, hanem tisztelte és szerette is ezt a kis népet. Remélem, lesz alkalom arra, hogy végigmenjünk az albán etnográfusokkal azokon az ösvényeken, amelyeken NOPCSA FERENC járt.

GUNDA BÉLA

